

УДК: 159.922:72

ЦАРЬКОВА Ольга Вікторівна,
д-р психол. наук,
доц. каф. психології Мелітопольського держ.
педагог. ун-ту ім. Богдана Хмельницького

ШУЛЬГА Ольга Сергіївна,
практ. психолог, Комунальне підприємство
«Дніпропетровська психіатрична клінічна лікарня»
Дніпропетровської обласної ради

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ

Розглядаються особливості реалізації форм державної підтримки дітей з обмеженими можливостями; теоретичні засади розв'язання існуючої проблеми. Характеризуються основні наукові підходи до вивчення форм державної підтримки дітей з обмеженими можливостями. Досліджуються труднощі впровадження заходів підтримки дітей з особливими потребами.

Ключові слова: форми державної підтримки, діти з обмеженими можливостями, державна підтримка, механізми державної підтримки.

Tsarkova O. V., Shulha O. S. Features of the implementation of state support programs for children with disabilities

The peculiarities of the implementation of forms of state support for children with disabilities, theoretical principles for solving an existing problem are considered. The main scientific approaches to studying the forms of state support for children with disabilities are characterized. The complex of difficulties in implementing measures to support children with special needs and the features of measures for the effective implementation of state support of children with disabilities are investigated.

Key words: forms of state support, children with disabilities, state support, mechanisms of forms of state support.

Постановка проблеми. На сьогодні державна політика щодо дітей з обмеженими можливостями – результат розвитку системи освіти протягом останніх років. Існує багато специфічних факторів, які впливають на умови життя дітей з обмеженими можливостями. Неосвіченість, зневага оточення, зневага – ці соціальні фактори ізолювали їх, зумовили затримку їх розвитку.

Збереження здоров'я кожної дитини, впровадження нових форм роботи з вразливими категоріями дітей для їх реабілітації та повноцінної інтеграції в суспільство, впровадження сучасних методик комплексної реабілітації дітей з обмеженими можливостями, у тому числі ранньої допомоги і допомоги дітям з важкими порушеннями повинні бути орієнтирами під час реалізації державної підтримки дітей з обмеженими можливостями. Саме тому актуальною є проблема соціально-педагогічної допомоги як форми державної підтримки дітей на ранніх етапах їх розвитку. Соціально-педагогічна допомога повинна бути спрямована на виявлення, визначення та розв'язання проблем дитини з метою реалізації та захисту її прав на повноцінний розвиток й освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні уявлення про особливості реалізації форм державної підтримки дітей з обмеженими можливостями пов'язані, насамперед, з дослідженнями О. В. Безпалько, І. Ф. Гнибіденко, І. Д. Зверева, В. І. Ляшенко, І. М. Родименко та ін.

Мета статті – проаналізувати особливості реалізації форм державної підтримки дітей з обмеженими можливостями в Україні.

Викладення основного матеріалу. На розвиток системи державної підтримки осіб з особливими потребами негативно впливає відсутність стабільності в термінах їх навчання, що безпосередньо пов'язано із постійними змінами тривалості навчання в загальноосвітній школі, яка багато в чому є орієнтиром для спеціальної освіти. Крім того, варто згадати про майже постійні зміни змістовного наповнення окремих освітніх галузей «масової» школи, що тягне за собою розроблення нового навчально-методичного забезпечення процесу навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку [4].

Однією з важливих соціально-педагогічних проблем є розвиток та удосконалення системи спеціальної освіти. Чинна в Україні система спеціальної освіти на сучасному етапі не забезпечує повною мірою рівність прав на освіту тих осіб, можливості яких одержати її обмежені станом здоров'я або конкретними соціальними умовами, не завжди відповідає запитам цих осіб, особистим і суспільним інтересам.

Державна політика щодо дітей з обмеженими можливостями в Україні будується сьогодні на основі медичної моделі інвалідності. Відповідно дитина з особливими потребами розглядається як хвора. Така модель послаблює соціальну позицію дитини, знижує її соціальну важливість, позбавляє дитячого товариства, збільшує її нерівний соціальний статус, прирікає її на визнання своєї нерівності, не конкурентоспроможності порівняно з іншими дітьми. Медична модель визначає і методику роботи, яка має патерналістський характер та припускає лікування, трудотерапію, створення служб, що допомагають людині виживати, зауважимо – не жити, а саме виживати. Наслідком орієнтації суспільства та держави на цю модель є ізоляція дитини з обмеженими можливостями від суспільства в спеціалізованому навчальному закладі, розвиток у неї пасивно-утриманських життєвих орієнтацій [3].

Соціальні проблеми іншого порядку пов'язані з регіональними умовами, з наявністю чи відсутністю спецшкіл, спеціальних реабілітаційних центрів, спеціалістів-дефектологів на місцях мешкання сімей, де є дитина з обмеженими можливостями. Оскільки спеціальні навчальні заклади розташовані нерівномірно, то діти часто повинні отримувати освіту та виховання в спеціальних школах-інтернатах. Потрапляючи в таку школу, діти ізолюються від сім'ї, від однолітків, які розвиваються нормально, від суспільства в цілому. Діти наче замикаються в певному соціумі, своєчасно не здобувають належний соціальний досвід. Відокремленість спеціальних освітніх закладів не може не відобразитися на розвитку особистості дитини, на її готовності до самостійного життя.

Традиціоналізм, характерний для навчальних закладів, як правило, проявляється в орієнтації на звичні для дітей з особливими потребами професії: слюсар, столяр, швачка тощо, хоча вони часто не відповідають їх реальним можливостям. Крім того, методи та форми профорієнтаційної роботи часто є застарілими. Адже нові умови життя дозволяють говорити про можливість отримання сучасних престижних професій, професійну підготовку за тими видами праці, у яких є потреба певного регіону.

Результатом переживань батьків стає «оранжерейне» виховання дитини, що передбачає її гіперопіку. Наслідком цього є формування маленьких егоїстів та домашніх тиранів. Іноді, навпаки, маємо скрите чи явне емоційне відторгнення такої дитини сім'єю. Дитина, опинившись наодинці з батьками та лікарями, у яких одна домінанта – її хвороба, поступово ізолюється від суспільства. За цих умов ні про який розвиток і тим паче соціальну реабілітацію мови бути не може [6].

Таким чином, розв'язання потребують такі проблеми, як:

– оновлення законодавчої та нормативно-правової бази стосовно освіти зазначеної категорії дітей. Найшвидшого затвердження потребують проекти законів: «Про внесення змін до Закону України „Про дошкільну освіту (щодо організації інклюзивного навчання)”», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України про освіту щодо організації інклюзивного навчання»;

– використання ресурсів спеціальної освіти при наданні корекційно-розвивальної допомоги дітям з особливими потребами, які перебувають в інклюзивних умовах, консультативної фахової допомоги їхнім батькам та педагогам. Доцільно, створюючи освітні округи, визначати базовий навчально-реабілітаційний центр (спеціальний навчальний заклад), який виконуватиме ці та інші функції;

– узгодження термінології, що використовується в законодавчих та нормативно-правових актах; зокрема, найкоректнішим визначенням дітей, що мають ті чи інші порушення психофізичного розвитку, є визначення «діти з особливими потребами», у тому числі з інвалідністю;

– розроблення організаційно-педагогічних умов раннього виявлення і корекційного впливу на дітей з особливими потребами та їх переддошкільної підготовки;

– упровадження інноваційних форм і технологій навчання дітей з особливими потребами (найперше – інклюзивної форми навчання);

– започаткування профільного навчання учнів з особливими потребами як у межах навчального закладу, так і в окремих класах (групах);

– розроблення психолого-педагогічних засад навчання, розвитку і соціалізації дітей спектра аутизму;

– оснащення навчальних закладів сучасною корекційно-розвивальною апаратурою;

– фінансування видання спеціальної літератури, частина рукописів якої наразі не видається і втрачає свою актуальність тощо [3].

Не стоїть осторонь означених питань й українська державність. Важливим кроком у цьому напрямі були парламентські слухання: «Освіта, охорона здоров'я та соціальне забезпечення дітей із порушеннями психофізичного розвитку: проблеми та шляхи їх розв'язання», що відбулися у червні 2014 р. відповідно до Постанови Верховної Ради України № 1158-VII від 25 березня 2014 р. До слухань долучилися представники міністерств, керівники шкіл, працівники навчальних закладів і центрів, профільних установ, громадських організацій, профспілок, науковці, експерти. Результатом обговорення проблем освіти, охорони здоров'я й соціального забезпечення дітей із порушеннями психофізичного розвитку на парламентських слуханнях має стати вдосконалення законодавства, інших нормативно-правових актів, які визначають державну політику в зазначених сферах [6].

Головна проблема дитини з обмеженими можливостями полягає в порушенні її зв'язку зі світом, в обмеженій мобільності, недостатності контактів з однолітками та дорослими, в обмеженому спілкуванні з природою, недоступності низки культурних цінностей, а іноді й елементарної освіти. Ця проблема є наслідком не лише суб'єктивного чинника, яким є стан фізичного і психічного здоров'я дитини, але й наслідком соціальної політики та сталої суспільної свідомості, які санкціонують існування недоступного для дитини з обмеженими можливостями архітектурного середовища, громадського транспорту, соціальних служб [5].

Дитина з особливими потребами може бути такою ж здібною та талановитою, як і її одноліток, який не має проблем зі здоров'ям, але виявити свій талант, розвинути його, бути корисним суспільству їй заважає нерівність можливостей [2].

Дитина – не пасивний об'єкт соціальної допомоги, а людина, яка розвивається, яка має право на задоволення різнобічних соціальних потреб у пізнанні, спілкуванні, творчості [5]. Держава повинна не тільки надати дитині, яка має особливі потреби, певні пільги та привілеї, вона повинна піти назустріч її соціальним потребам і створити систему соціальних служб, що дозволяють згладжувати обмеження, які заважають процесам її соціалізації та індивідуального розвитку.

Учасники парламентських слухань «Освіта, охорона здоров'я та соціальне забезпечення дітей із порушеннями психофізичного розвитку: проблеми та шляхи їх

розв'язання» надали такі рекомендації Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, Міністерству охорони здоров'я України, Міністерству соціальної політики України, Державному комітету телебачення і радіомовлення, Міністерству освіти і науки України та Національній академії педагогічних наук України:

– привести до міжнародних стандартів систему підготовки та перепідготовки педагогічних працівників з урахуванням освітніх потреб дітей із порушеннями психофізичного розвитку, у тому числі з порушеннями спектра аутизму, розробляючи та запроваджуючи відповідні навчальні програми та залучаючи профільні установи, громадські організації, які опікуються цими питаннями;

– вивчити міжнародний досвід щодо оцінювання навчальних досягнень учнів з особливими освітніми потребами, у тому числі з інвалідністю, в системі загальної середньої освіти та подати відповідні пропозиції щодо змін до нормативно-правових актів у цій сфері;

– здійснювати координування діяльності місцевих органів управління освітою щодо запровадження інклюзивного навчання, реабілітації та соціальної адаптації дітей з особливими освітніми потребами;

– здійснювати необхідні адаптації відповідно до спеціальних потреб дітей з особливими освітніми потребами (з ураженнями органів зору, слуху, опорно-рухового апарату) під час проведення зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти;

– поширити практику впровадження в навчальні плани підготовки корекційних педагогів та спеціальних психологів навчальних програм та модулів із питань корекційної допомоги дітям зі складними порушеннями психофізичного розвитку, у тому числі з розладами спектра аутизму;

– з метою просвітницької діяльності розглянути питання щодо включення в навчальні дисципліни навчальних закладів питань, пов'язаних із забезпеченням прав осіб з особливими освітніми потребами, нарівні з правами інших людей у суспільстві;

– забезпечити розробку та обов'язкове запровадження індивідуальних програм розвитку дітей з особливими освітніми потребами в дошкільних навчальних закладах різних типів та форм власності, спеціальних загальноосвітніх та загальноосвітніх навчальних закладах з інклюзивними та спеціальними класами, навчально-реабілітаційних центрах, на основі індивідуально-диференційованого підходу;

- забезпечити доступ дітям з особливими освітніми потребами до позашкільної та неформальної освіти;
- увести в ліцензійні умови вищих навчальних закладів обов'язкові вимоги щодо забезпечення архітектурної доступності закладів згідно з чинними Державними будівельними нормами та стандартами;
- вжити заходів щодо розроблення та видання у достатній кількості спеціальних підручників, наочно-дидактичних матеріалів, посібників для навчання дітей з особливими освітніми потребами в спеціальних та інклюзивних умовах;
- розробити наукове та навчально-методичне забезпечення інклюзивної освіти для педагогічних працівників дошкільних, загальноосвітніх навчальних закладів та рекомендації для батьків дітей з особливими освітніми потребами відповідно до світових стандартів, з урахуванням вітчизняного та міжнародного досвіду, у тому числі громадських організацій;
- здійснювати науково-методичну, експериментальну діяльність щодо навчання дітей зі складними порушеннями розвитку, зокрема дітей аутичного спектра, епісиндрому, синдрому Дауна на основі міжвідомчої співпраці з міністерствами охорони здоров'я, соціальної політики та громадськими організаціями;
- розробити наукове та навчально-методичне забезпечення навчання дітей із порушеннями спектра аутизму [8].

Пожвавлення роботи за означеними напрямками, на нашу думку, дасть змогу, з одного боку, наблизити освітні вимоги до загальноприйнятих стандартів, а з іншого – забезпечити можливість дітям з особливими потребами всіх категорій здобувати бажаний рівень освітньої та фахової підготовки, маючи при цьому альтернативний вибір форми навчання і типу навчального закладу.

Висновки. Вивчення особливостей реалізації форм державної підтримки дітей з обмеженими можливостями дозволяє сформулювати узагальнені висновки. На сьогодні можна спостерігати парадоксальну, але в цілому типову для трансформаційного періоду ситуацію, яка характеризується наявністю досить розвинутого законодавства, яке декларує права дитини з особливими потребами на розвиток, освіту, соціальну інтеграцію, і одночасно – практичною відсутністю механізмів їх реалізації. Здійснювана державна соціальна політика орієнтована на сегрегацію та ізоляцію дітей з проблемами в розвитку. Оптимальним варіантом

соціалізації з позиції держави вважається їхнє розміщення в установи інтернатного типу. Негативними моментами перебування дитини в таких установах є її відірваність від широких соціальних контактів, сім'ї, обмеження кола міжособистісної взаємодії вихованців, що мають порушення в розвитку, недостатній рівень отриманої освіти, низька конкурентоспроможність отриманих професій.

Відсутність сприятливого середовища для задоволення особливих потреб дітей, обмеження їх соціокультурної мобільності, життєвих шансів актуалізує питання розвитку, освіти, соціальної інтеграції та адаптації дітей з особливими потребами, дотримання їх конституційних прав, доступності ресурсів навколишнього світу. Це підкреслює необхідність визначення нових пріоритетів їх соціальної підтримки на основі принципів рівності, нормалізації життєдіяльності та включення осіб з обмеженими можливостями в суспільство.

На нашу думку, пріоритетом ефективної адаптації дитини до навколишньої дійсності є впровадження інклюзивної освіти, яка буде містити в собі такі принципи:

- приймати всіх дітей до загальноосвітніх шкіл та шкільного життя;
- надавати всебічну допомогу учням з особливими потребами, їх одноліткам та вчителям у разі потреби;
- дивитися на кожного учня з огляду на те, що він може, а не на те, що він не може;
- створювати навчальні програми згідно з індивідуальними можливостями кожної дитини, беручи до уваги, що діти можуть мати різні навчальні цілі, але навчатися разом у класі;
- переобладнати школи і класи з тим, щоб вони зосереджували увагу на потенціалі кожної дитини;
- сприяти сильному лідерству в особі директора школи та адміністрації;
- сприяти підготовці вчителів, які ознайомлені з різними методами викладання;
- формувати команду – директорів шкіл, вчителів, батьків, учнів та інший персонал, що працюють разом у визначенні найефективніших шляхів надання якісної освіти в інклюзивному середовищі.
- підтримувати виважене ставлення до батьків, особливо до мрій батьків та цілей щодо майбутнього їхніх дітей.

Список використаних джерел

1. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі : навч. посіб. / О. В. Безпалько. – Київ : Центр учбової літ., 2009. – 208 с.
2. Капська А. Й. Соціальна робота: навч. посіб. / А. Й. Капська. – Київ : Центр навч. літ., 2005. – 328 с.
3. Мостіпан О. Державна політика щодо інвалідів, її перспектива та пріоритети / О. Мостіпан // Соціальний захист. – 2002. – № 11. – С. 15 – 18.
4. Соціальна робота. У 3 ч. Ч. 1 / за ред. Т. Семигіної, І. Григи. – Київ : Києво-Могилянська акад., 2004. – 261 с.
5. Стандартні правила щодо урівняння можливостей інвалідів: прийняті Генеральною Асамблеєю ООН на 48 сесії 20.12.1993 р. (резолюція 48/96). – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_306.
6. Тарасенко В. С. Закон України «Про охорону дитинства»: пропозиції щодо вдосконалення / В. С. Тарасенко // Акт. пробл. політики : зб. наук. пр. – 2001. – Вип. 12. – С. 737.
7. Ткачева В. В. К вопросу о концепции психологического изучения семьи, воспитывающей ребенка с отклонениями в развитии / В. В. Ткачева // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. – 2004. – № 1. – С. 46 – 51.
8. Томчук С. М. Теоретичний аналіз проблем адаптації дітей з особливими потребами до навчання у школі / С. М. Томчук // Акт. пробл. навчання та виховання людей з особливими потребами. – Київ : Кондор, 2005. – 341 с.
9. Тюптя Л. Т. Соціальна робота (теорія і практика) : навч. посіб. / Л. Т. Тюптя, І. Б. Іванова. – Київ : ВМУРОЛ «Україна», 2004. – 408 с.
10. Шендеровський К. Документація в соціальній роботі / К. Шендеровський. – Київ : Главник, 2006. – 128 с.
11. Щербань П. Концепція «Сім'я і родинне виховання» / П. Щербань // Рідна школа. – 1996. – № 11 – 12. – С.15 – 20.
12. Юрків Я. І. Сутність та специфіка соціально-педагогічної роботи з дітьми з обмеженими можливостями. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю / Я. І. Юрків // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2012. – № 1. – С. 21 – 23.

List of references

1. Bezpalko O. V. Sotsialna pedahohika: skhemy, tablytsi, komentari : navch. posib. / O. V. Bezpalko. – Kyiv : Tsentr uchbovoi lit., 2009. – 208 s.
2. Kapska A. Y. Sotsialna robota: navch. posib. / A. Y. Kapska. – Kyiv : Tsentr navch. lit., 2005. – 328 s.
3. Mostipan O. Derzhavna polityka shchodo invalidiv, yii perspektyva ta priorityty / O. Mostipan // Sotsialnyi zakhyst. – 2002. – № 11. – S. 15 – 18.
4. Sotsialna robota. U 3 ch. Ch. 1 / za red. T. Semyhinoi, I. Hryhy. – Kyiv : Kyievo-Mohylianska akad., 2004. – 261 s.
5. Standartni pravyla shchodo urivniannia mozhyvostei invalidiv: pryiniati Heneralnoiu Asambleiu OON na 48 sesii 20.12.1993 r. (rezoliutsiia 48/96). – Rezhym dostupu : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_306.
6. Tarasenko B. C. Zakon Ukrainy «Pro okhoronu dytynstva»: propozytsii shchodo vdoskonalennia / B. C. Tarasenko // Akt. probl. polityky : zb. nauk. pr. – 2001. – Vyp. 12. – S. 737.
7. Tkacheva V. V. K voprosu o kontseptsyy psikhologhycheskoho yzuchenyia semy, vospytывaiushchei rebenka s otклонenyamy v razvytyy / V. V. Tkacheva // Vospytanye y obuchenye detei s narushenyamy razvytyia. – 2004. – № 1. – S. 46 – 51.
8. Tomchuk S. M. Teoretychnyi analiz problem adaptatsii ditei z osoblyvymy potrebamy do navchannia u shkoli / S. M. Tomchuk // Akt. probl. navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy. – Kyiv : Kondor, 2005. – 341 c.
9. Tiuptia L. T. Sotsialna robota (teoriia i praktyka) : navch. posib. / L. T. Tiuptia, I. B. Ivanova. – Kyiv : VMUROL «Ukraina», 2004. – 408 s.
10. Shenderovskyi K. Dokumentatsiia v sotsialnii roboti / K. Shenderovskyi. – Kyiv : Hlavnyk, 2006. – 128 s.
11. Shcherban P. Kontseptsiiia «Simia i rodynne vykhovannia» / P. Shcherban // Ridna shkola. – 1996. – № 11 – 12. – S.15 – 20.
12. Yurkiv Ya. I. Sutnist ta spetsyfika sotsialno-pedahohichnoi roboty z ditmy z obmezhenymy mozhyvostiyamy. Sotsialno-pedahohichna robota z ditmy ta moloddu / Ya. I. Yurkiv // Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka. – 2012. – № 1. – S. 21 – 23.
1. Bezpalko O. V. Sotsialna pedahohika: skhemy, tablytsi, komentari : navch. posib. / O. V. Bezpalko. – Kyiv : Tsentr uchbovoi lit., 2009. – 208 s.

2. Kapska A. Y. Sotsialna robota: navchalnyi posibnyk. / A. Y. Kapska. – Kyiv : Tsentr navch. lit., 2005. – 328 s.
3. Mostipan O. Derzhavna polityka shchodo invalidiv, yii perspektyva ta priorityty / O. Mostipan // Sotsialnyi zakhyst. – 2002. – № 11. – S. 15 – 18.
4. Sotsialna robota. U 3 ch. Ch. 1 / za red. T. Semyhinoi, I. Hryhy. – Kyiv : Kyievo-Mohylianska Akademiia, 2004. – 261 s.
5. Standartni pravyla shchodo urivniannia mozhyvostei invalidiv: pryiniati Heneralnoiu Asambleiu OON na 48 sesii 20.12.1993 r. (rezoliutsiia 48/96). – Rezhym dostupu : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_306.
6. Tarasenko B. C. Zakon Ukrainy «Pro okhoronu dytynstva»: propozytsii shchodo vdoskonalennia / B. C. Tarasenko // Akt. probl. polityky : zb. nauk. pr. – Odesa : Yuryd. lit. – 2001. – Vyp. 12. – S. 737.
7. Tkacheva V. V. K voprosu o kontseptsyy psykholohycheskoho yzuchenyia semy, vospytывaiushchei rebenka s otklonyeniamy v razvytyy / V. V. Tkacheva // Vospytanye i obuchenye detei s narusheniamy razvytyia. – 2004. – № 1. – S. 46 – 51.
8. Tomchuk S. M. Teoretychnyi analiz problem adaptatsii ditei z osoblyvymy potrebamy do navchannia u shkoli / S. M. Tomchuk // Akt. probl. navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy. – Kyiv : Kondor, 2005. – 341 s.
9. Tiuptia L. T. Sotsialna robota (teoriia i praktyka) : navch. posib. / L. T. Tiuptia, I. B. Ivanova. – Kyiv : VMUROL «Ukraina», 2004. – 408 s.
10. Shenderovskyi K. Dokumentatsiia v sotsialnii roboti / K. Shenderovskyi. – Kyiv : Hlavnyk, 2006. – 128 s.
11. Shcherban P. Kontseptsiiia «Simia i rodynne vykhovannia» / P. Shcherban // Ridna shkola. – 1996. – № 11 – 12. – S.15 – 20.
12. Yurkiv Ya. I. Sutnist ta spetsyfika sotsialno-pedahohichnoi roboty z ditmy z obmezhenymy mozhyvostiamy. Sotsialno-pedahohichna robota z ditmy ta moloddu / Ya. I. Yurkiv // Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka. – 2012. – № 1. – S. 21 – 23.

Надійшла до редколегії 11.06.19